

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

**РОЗВИТОК
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ**

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи
для студентів спеціальності
076 "Підприємництво, торгівля
та біржова діяльність";
освітня програма "Підприємництво, торгівля
та біржова діяльність"
другого (магістерського) рівня**

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2021**

УДК 159.955(07.034)

P64

Укладач А. О. Литвиненко

Затверджено на засіданні кафедри економіки підприємства та менеджменту.

Протокол № 1 від 20.08.2020 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Розвиток критичного мислення [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до самостійної роботи для студентів спеціальності 076 "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність"; освітня програма "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність" другого (магістерського) рівня / уклад. А. О. Литвиненко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. – 32 с.

Наведено зміст завдань самостійної роботи і методичні рекомендації до їх виконання. Подано основні завдання, що використовують із метою використання студентами досвіду системного мислення підприємця. Ці методичні рекомендації спрямовані на формування у студентів практичних навичок щодо вдосконалення критичного мислення як результату розвитку культури мислення підприємця.

Рекомендовано для студентів спеціальності 076 "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність" другого (магістерського) рівня.

УДК 159.955(07.034)

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2021

Вступ

Формування критичного мислення підприємця є одним із найважливіших завдань сучасної освіти. Воно починалось як перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення. Критичне мислення є дієвим способом виховання демократичного менталітету громадян. Розвинуте логічне мислення є одним з ознак сучасної освіченої людини. Здатність чітко мислити, швидко приймати правильне рішення на підставі аналізу ситуації, що склалася, забезпечує людині заступуваність й успішність у професійній діяльності. Наприклад, вміння використовувати весь арсенал логічних знань і способів переконання знадобиться в професійній діяльності. Критично мисляча людина має ясно уявляти структуру власної аргументації. А її міркування, суттєві для конкретного дослідження, мають бути доступними для аудиторії. Проте критерії не можуть бути абсолютизованими, у процесі критичного мислення вони піддаються сумніву, зміні або навіть заміні на інші. Уміння критично мислити забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес та є запорукою демократії, а освіта відіграє в його розвитку першорядну роль. Критичне мислення забезпечує самостійні та відповідальні дії, а також характеризується самовдосконаленням.

Мета навчальної дисципліни полягає у формуванні та вдосконаленні культури мислення студентів шляхом засвоєння ними основних знань з логіки та вироблення навичок доказового, несуперечливого, критичного мислення в процесі застосування набутих знань в практичних ситуаціях, а також створення умов для системного розвитку розумової діяльності та формування критичного типу мислення як такого, що спонукає студента до ефективного навчання шляхом адекватного сприймання, об'єктивного оцінювання та грамотного опрацьовування інформації задля отримання необхідних знань, формулювання особистих аргументованих суджень і генерування прогресивних ідей.

Для досягнення мети поставлені такі основні завдання:

визначити сутність критичного мислення підприємця як логічної саморефлексії;

дослідити критичне мислення підприємця як результат формування та розвитку культури мислення;

вивчити закономірності розвитку логічних знань, визначити предмет та метод сучасної логіки, її пізнавальне та практичне значення, зв'язок з іншими науками;

визначити роль логіки як важливого підґрунтя для успішної діяльності в культурно-мистецькій галузі, педагогічній, громадській та політичній діяльності, у науковій роботі;

розкрити закономірності розвитку логічних знань та їх обумовленість суспільними процесами;

показати роль логічної культури у функціонуванні та розвитку інших наук;

сформувати у студентів системи метакогнітивних умінь працювати з інформацією і бути джерелом її творення, взаємодіяти з носіями інформації;

сформувати у студентів досвід системного мислення підприємця;

ознайомити з технологіями критичного мислення підприємця;

застосувати набуті теоретичні знання у конкретних видах практичної діяльності.

Студенти мають знати:

сутність понять "системне мислення", "лінійна логіка", "нелінійне мислення", "імпліцитне мислення", "експліцитне мислення", "інтуїтивне мислення";

пізнавальні психічні процеси та їх особливості;

основні техніки критичного, креативного, конструктивного мислення; загальну парадигму нелінійного мислення підприємця;

характерні ознаки наявності та відсутності розвиненого критичного мислення у підприємця;

особливості розвитку критичного та креативного мислення підприємця;

ціннісні, мотиваційні, функціональні, цільові техніки фіксування пріоритетів у процедурі мисленнєвої дії.

Вміти:

застосовувати знання про техніку критичного мислення до професійно-соціально- та особистісно орієнтованих ситуацій;

розвивати власні метакогнітивні вміння;

зіставляти переваги критичного та некритичного мислення у ситуаціях різної спрямованості з урахуванням її мотиваційно-емоційного фону;

розвивати власний досвід нелінійного мислення, аналітичні і прогностичні вміння; уміння складати логіко-понятійні структури;

аналізувати когнітивні матриці та когнітивні процедури у виконанні людей різного віку і рівня розвитку;

використовувати знання про техніки мислення для виконання навчально-професійних завдань;

доводити, добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи, знаходити контраргументи, спростовувати;

обґрунтовувати свою думку і помічати факти, що суперечать власній думці;

співвідносити факт із певною системою цінностей, визначати альтернативу;

усвідомлювати обмеження власного мислення, використовувати для аналізу реальних чи штучних систем різні критерії та контексти.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни є критичне мислення підприємця, що базується на ґрунті цінностей, усвідомленості, самостійності, рефлексивності, цілеспрямованості, контрольованості, самоорганізованості когнітивних дій.

Предметом є цілеспрямованість, системність і комплексність процедури мисленнєвої дії як основи людської поведінки і діяльності.

Загальні відомості

Під час вивчення навчальної дисципліни студент має ознайомитися з програмою дисципліни, її структурою, формами та методами навчання, видами та методами контролю знань.

Тематичний план навчальної дисципліни складається з двох змістових модулів, кожен із яких об'єднує окремий самостійний блок дисципліни, який логічно пов'язує кілька навчальних елементів дисципліни за змістом та взаємозв'язками. Навчальний процес здійснюється у таких формах: лекції, практичні заняття, самостійна робота студента.

Самостійні завдання студентів виконуються за питаннями теми практичних занять згідно з робочою програмою навчальної дисципліни "Розвиток критичного мислення".

Самостійна робота студента (СРС) – це самостійна діяльність та навчання студента, яку науково-педагогічний працівник планує разом

зі студентом, але виконує її студент за завданнями та під методичним керівництвом і контролем науково-педагогічного працівника без його прямої участі.

Важливу роль у вивченні навчальної дисципліни відіграють раціональні засоби: методи організації самостійної роботи, умови праці, режим дня, техніка праці та ін.

Основними дидактичними цілями самостійної роботи студента є:

забезпечення педагогічних умов для поглиблення і закріплення знань студентів з дисципліни, набутих під час лекцій та у процесі вивчення інформації, що виноситься на самостійне опрацювання;

мотивація студентів до колективного творчого обговорення найбільш складних та цікавих питань, спрямування їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування у них навичок самоосвіти;

оволодіння методами аналізу фактів, явищ і проблем, що розглядаються та формування умінь і навичок до здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності;

формування навичок професійної презентації отриманих результатів.

Бали, отримані студентом за самостійну роботу, враховуються під час виставлення підсумкової рейтингової оцінки.

Змістовий модуль 1

Предметна сфера розвитку критичного мислення підприємця

Самостійна робота за темою 1. Предмет логіки

Мета роботи – опанування студентами предмета логіки як філософської і наукової дисципліни, ознайомлення з її методами, функціями, роллю у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців. Особливе значення має вивчення законів формальної логіки та вироблення навичок їх практичної реалізації.

Методичні рекомендації

Логічне мислення не є вродженим. Людина має лише здатність до раціонального опису дійсності. Процес мислення реалізується у трьох формах: понятті, судженні та умовиводі. Мислення є предметом вивчення психології, фізіології, кібернетики, філософії. На відміну від них логіка є наукою, завданням якої є впорядкування, систематизація і формалізація мислення та пошук методів, прийомів і схем правильних міркувань. Мислити логічно – означає мислити точно, послідовно, не допускаючи суперечностей, тавтологій, софізмів.

Методом логіки як науки є формалізація. Вона дає можливість перейти від змісту думки до її форми. Формою мислення називають зв'язок елементів змісту думки. Через них здійснюється відображення досвіду людини, оформлення результатів освоєння нею світу. Формалізація процесу мислення розкриває в ньому закономірності: визначеність, послідовність, несуперечливість і обґрунтованість.

Основними законами логіки вважають закони: тотожності; заборони суперечності; виключеного третього; достатньої підстави. Додаткові закони мають назву законів символічної логіки. Вони надають інструментарій перебудови форми думок.

Вивчення логіки формує логічну культуру, яка надає міркуванням систематичності, стрункості, переконливості.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Відповісти на питання:

1. Поясніть зміст поняття "логічна форма", які логічні форми ви знаєте?
2. Чи є тотожними поняттями "логічна форма" та "форма мислення"?
3. У чому різниця двох понять: "логіка" і "логічне мислення"? За яких значень вони можуть бути тотожними поняттями?
4. Що означає вислів "формалізувати висловлювання"?
5. Поясніть двозначність речення: "Ти не маєш логічного мислення".
6. Які межі застосування логіки? У чому її сила і у чому – слабкість?
7. Як ви розумієте вираз "жіноча логіка"? Чи є тут натяк на певну вузькість і обмеженість логіки і логічного мислення?

Підготувати реферат або повідомлення з теми:

1. Арістотель як засновник логічної теорії (Логіка Арістотеля).
2. Історія розвитку логіки в Україні.
3. Установлення та розвиток класичної та некласичної логіки.
4. Логіка та економічне мислення.
5. Логічна культура юриста.
6. Методологічна функція законів логіки у процесі аналізу економічних проблем.
7. Логічні помилки, які виникають під час порушення законів логіки.

Тести для самостійної роботи

1. Вимоги яких законів логіки порушені в наведених прикладах (у міркуваннях або поняттях):

- а) на семінарському занятті студент запитує викладача: "Чи можна карати за те, чого не робив?" – "Звичайно, ні", – відповідає той. "Тоді не ставте мені двійки, – говорить студент, – я сьогодні не підготувався";
- б) неправильне правило;
- в) я – спортсмен, а отже, мені потрібно поставити залік з логіки;
- г) цей фрукт зелений і не зелений;
- д) цей фрукт зелений, а отже, він не є достиглим;
- е) – Чому ви називаєте ваш хор змішаним, адже в ньому лише жінки? – Бо одні вміють співати, а інші – ні.

2. Чи виконуються вимоги закону достатньої підстави у наведених прикладах:

вода гасить вогонь, бо вона холодна і рідка;
він почервонів, а отже, він винний;
потрібно брати парасольку, бо на вулиці дощ;
зараз весна, тому йде дощ;
я не підготувався, тому отримав двійку;
зараз день, тому на вулиці видно.

3. Спробуйте вирішити логічну задачу: перед вами три карти. Всі вони лежать крапом догори. Дещо про них відомо.

Справа від короля – дама або дві.
Зліва від дами – дама або дві.
Зліва від карти бубнової масті – карта пікової масті або дві.
Справа від карти пікової масті – карта пікової масті або дві.
Які ж карти лежать перед вами?

4. Чи порушуються основні закони логіки (закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього) у таких міркуваннях:

неможливо з'їсти яйце натще: відкусивши його один раз, вже не будеш їсти його натще;

вершник не може зійти з коня, якщо він зійде з коня, тоді це вже буде не вершник. Отже, не вершник, а піший зійшов з коня.

5. Використовуючи закон подвійного заперечення, спростіть висловлювання:

неправда, що твердження про неспроможність Петренко завершити дану справу не має підстав;

не можна не погодитися зі спростуванням хибності інформації про відсутність серйозних наслідків вчорашньої аварії;

навряд не заслуговує на довіру спростування того, що заперечення факту відсутності плагіату у даному творі не викликає сумнівів;

не є правим той, хто не погоджується зі спростуванням твердження, що на цей раз необачно було б наполягати на тому, що цей злочин вчинив не "n".

6. Наведіть приклади порушення закону виключеного третього.

7. Поясніть, використовуючи вимоги закону достатньої підстави, правильність висловлень у наведених прикладах:

він почервонів, а отже, він винен;
вода гасить вогонь, бо вона холодна і рідка;
ціна на товари зросла, тому попит зменшиться.

8. Поясніть, у яких, наведених далі парах, проявляється закон виключеного третього:

віруючий атеїст;
віруючий невіруючий.

9. Поясніть, чи дотримуються закону тотожності у відповідях на такі запитання:

Ви підготовлені до екзамену? Я готувався.
Які є види понять? Поняття поділяються на конкретні й абстрактні.
Ви громадянин якої держави? Я українець.
Скільки років прожив Гегель? Він помер у 1831 році.

10. Поясніть, що саме у прикладах є порушенням (ненавмисним, або навмисним – як літературний прийом) закону тотожності:

Ви підготовлені до екзамену? – Я готувався.
Ви громадянин якої держави? – Я українець.
Скільки років прожив Гегель? – Він помер у 1831 році.
"У дитинстві у мене не було дитинства" (А. Чехов).
"Ноздрев був у певному відношенні історичною людиною. Жодне зібрання, де він був, не обходилося без історії" (Н. Гоголь).
"Іван Грозний був сином бездітних батьків" (зі шкільного твору).
"Чоботи треба взувати на свіжу голову" (із армійського гумору).
Ця статуя — художній твір. Але вона твоя. Значить вона є твій художній твір.

Злодій не бажає придбати нічого поганого. Придбання хорошого є справа хороша. Отже, злодій бажає хорошого.

"Наш колектив, товариші, це золотий колектив, це навіть алмаз, який ще довго треба шліфувати, щоб він перетворився на смарагд".

"З причини сімейних обставин, тобто хвороби поросяти, я мала невихід на роботу 4 дні".

"Посилаю анонімку на продавця, оскільки не знаю її прізвища".

11. Спираючись на знання закону несуперечності і закону виключного третього, з'ясуйте, чи можуть бути такі судження а) обидва істинними; б) обидва хибними:

Більша частина студентів нашої групи займаються спортом. – Жоден зі студентів нашої групи не займається спортом.

Не будь-які факти можуть бути вагомими аргументами. – Деякі факти можуть бути вагомими аргументами.

Президент компанії запланував зустріч з бізнес-партнером на четвер. – У четвер президент компанії ні з ким з партнерів по бізнесу не планував зустрічатися.

Кожна курка хвалить свій курятник. – Жодна курка не хвалиться своїм курятником.

Деякі банкіри є меценатами. – Жоден банкір не є меценатом.

Жодна людська доля не є щасливою. – Кожна людська доля є щасливою.

12. Спираючись на знання закону несуперечності і закону виключного третього, з'ясуйте, чи можуть бути такі судження а) обидва істинними; б) обидва хибними:

Усі члени садівничого товариства "Гібрид" мають сплачувати щорічні внески. – Деякі члени садівничого товариства "Гібрид" не мають сплачувати щорічні внески.

Усі суспільні конфлікти спричинені майновим інтересом. – Не всі суспільні конфлікти спричинені майновим інтересом.

Усі мільйонери є ощадливими людьми. – Жодний з мільйонерів не є ощадливою людиною.

Злочинці не могли проникнути в магазин через димар. – Злочинці проникли в магазин через димар.

Деякі посадові зловживання підлягають кримінальному покаранню. – Деякі посадові зловживання не підлягають кримінальному покаранню.

Обвинувачений має право на останнє слово. – Деякі обвинувачені не мають права на останнє слово.

13. Укажіть міркування, в яких порушені вимоги закону достатньої підстави.

Студенту Н. потрібно поставити залік з логіки, оскільки він брав участь у концерті студентської самодіяльності.

Громадянин К. не займався хабарництвом, тому він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності.

Вина підсудного є очевидною хоча б з тієї обставини, що його батьки були двічі судимі.

Вашого знайомого можна назвати істинним інтелігентом, оскільки він закінчив інститут, а кожна людина, що має вищу освіту, – інтелігент.

Ця людина не є місцевим жителем, бо всі місцеві жителі знають дорогу до річки, а ця людина не знає її.

14. Яка логічна помилка допущена у даному висновку:

- Чому студент А. одержав незадовільну оцінку з філософії?
- Тому що він нічого не знає.
- Як нічого не знає! Він у нас відмінно розбирається в комп'ютерній техніці.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Ситуаційне завдання 1. Визначте формальну та логічну правильність міркування: "Оскільки Людмила Євдоченко отримує стипендію, то вона відмінниця, адже всі студенти-відмінники отримують стипендію".

Ситуаційне завдання 2. Запишіть логічну форму міркувань:

а) якби ту саму модель продемонстрував нам Майкл, пояснивши сутність справи такими самими словами, ми виявили б значно більше довіри;

б) якщо у викрадача не було злого наміру, ти одержиш її назад, щойно знайдеш спосіб попросити про це (Г. Уеллс).

Ситуаційне завдання 3. Установіть, які з наведених міркувань мають однакову логічну структуру:

а) якби багатства можна було досягти, я б став навіть тим, хто тримає нагайку; оскільки ж його досягти не можна, я буду займатися тим, що мені подобається;

б) коли князь наказував мені з'явитися, я йшов, не чекаючи, поки для мене запряжуть коней (Конфуцій).

Ситуаційне завдання 4. Наведіть приклади міркувань, які відповідали б наведеним формам:

а) якщо A , то B і C ;

б) тоді, коли з A не впливає B , з C не впливатиме D .

Ситуаційне завдання 5. Запишіть формулу міркування та обчисліть її за таблицею істинності. Розслідування злочину показало, що:

1) ніхто, крім Андрія, Василя і Сергія до злочину не причетний;

2) якщо Андрій винен і Василь не винен, то Сергій винен;

3) Сергій не діє наодинці;

4) Андрій не ходить "на справу" разом із Сергієм. За таблицею встановіть:

а) якщо факти підтвердяться, хто винен?

б) чи впливає з невинності Сергія невинність Андрія?

Ситуаційне завдання 6. Визначте, чи порушено у парах понять закон тотожності:

а) міжнародна угода – міжнародний акт;

б) випадкове явище – непередбачуване явище.

Ситуаційне завдання 7. Чи можуть наведені пари висловлювань бути одночасно істинними/хибними:

а) "Більшість студентів повнолітні / жоден студент не є повнолітнім";

б) "Не всі правові відносини не пов'язані з речами / усі правові відносини пов'язані з речами".

Ситуаційне завдання 8. Установіть, які закони логіки порушені в судженнях:

а) якщо вам треба збільшити вашу сім'ю, наш фотограф зробить це моментально;

б) прошу вашого дозволу розлучити мене з Марією без моєї присутності, але згоди я не даю;

в) учитель: "Сподіваюсь, Томе, я не побачу, що ти списуєш із чужого зошита". Том: "Я також на це сподіваюсь".

Самостійна робота за темою 2. Формалізація як метод логіки. За темою 3. Історичний характер логіки як науки

Мета роботи – опанування поняття і судження як форм мислення. Розглядаються процедури формування і структура понять і суджень, їх види, логічні відношення та операції між ними, а також мовні засоби вираження форм мислення.

Методичні рекомендації

Поняття – це форма думки, яка відтворює предмети і явища в їх істотних ознаках. Судження – це думка про предмет, у якій за допомогою ствердження або заперечення розкриваються його ознаки чи відношення до інших предметів. Умовивід – це така форма мислення, за допомогою якої з одного чи кількох суджень виводиться нове знання про предмети дійсності.

Названі форми мислення не слід ототожнювати з їх матеріальним втіленням у мові. Слова, речення, тексти є лише одним із варіантів подання думки. Альтернативним способом можуть бути жести, міміка, символи тощо. Розмежовуючи поняття і судження, зважайте на те, що поняття є консервативною формою думки. Його зміст змінюється повільно. Судження ж розгортає усю систему зв'язків поняття з його властивостями та з іншими поняттями.

У процесі вивчення розділу основну увагу зверніть на:

- 1) операції над поняттями (обмеження і узагальнення, поділ, визначення);
- 2) класифікацію суджень (прості – атрибутивні, з відношенням, існування; складні – категоричні, умовні, еквівалентні, розділові);
- 3) операції над судженнями (перетворення, обернення, протиставлення до суб'єкта та до предиката);
- 4) логічний квадрат.

Запишіть по одному прикладу загального, збірною, негативного, абстрактного поняття, а також по два приклади простого атрибутивного, складного умовного і складного розділового судження. Чи можна судження виразити одним словом?

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Ситуаційне завдання 1. Укажіть поняття, яке має найширший обсяг: телевізор, комп'ютер, побутова техніка. Відповідь поясніть.

Ситуаційне завдання 2. Укажіть зміст і обсяг понять:

- а) держава;
- б) Європа.

Ситуаційне завдання 3. Укажіть одиничні й загальні поняття:

- а) Україна;
- б) європейська країна;
- в) крейсер "Аврора";
- г) місто-герой.

Ситуаційне завдання 4. Дайте повну характеристику поняттям:

- а) міжнародний договір;
- б) міжнародна організація; в) право.

Ситуаційне завдання 5. Зобразіть графічно відношення між поняттями: право, міжнародне право, міжнародна конвенція, Указ Президента України; постанова Верховної Ради України.

Ситуаційне завдання 6. Укажіть, які слова в реченні виражають поняття, а які – ні: "Жити в суспільстві і бути незалежним від нього неможливо" (В. Ленін). Відповідь обґрунтуйте.

Ситуаційне завдання 7. Визначте вид логічного відношення між поняттями:

- а) вологе приміщення, сухе приміщення;
- б) відмінник, двієчник.

Ситуаційне завдання 8. До наведених понять сформулюйте підпорядковані та перехресні поняття:

- а) депутат;
- б) університет;
- в) Президент.

Ситуаційне завдання 9. Виконайте обмеження і узагальнення понять:

- а) пілот;
- б) міжнародний рейс;
- в) бортпровідник.

Ситуаційне завдання 10. Укажіть вид поділу, ділене, члени та основу поділу:

- а) політичні партії поділяють на ліві, праві, центристські;
- б) політичні партії поділяють на опозиційні та провладні.

Ситуаційне завдання 11. Виконайте поділ поняття "книга" за двома різними критеріями. Укажіть члени поділу та перевірте дотримання правил.

Ситуаційне завдання 12. Проаналізуйте правильність таких дефініцій:

- а) квадрат – це прямокутник з усіма рівними сторонами;
- б) іменник – це частина мови, яка виступає в реченні підметом;
- в) газета – це періодичне друковане видання.

Ситуаційне завдання 13. Визначте вид суджень:

- а) Сонячна система має дев'ять планет і одну зірку;
- б) літо цього року було тепліше за літо попереднього року;
- в) кримінальна відповідальність настає за адміністративні або економічні злочини.

Ситуаційне завдання 14. Запишіть мовою алгебри висловлювань структуру таких суджень:

- а) майно підлягає конфіскації, якщо воно було вкрадене або нажите незаконним шляхом;
- б) олімпієць може бути дискваліфікованим, якщо він поводить себе аморально стосовно суперників і судді, або якщо вживав допінг.

Змістовий модуль 2

Критичне мислення підприємця

Самостійна робота за темою 4. Критичне мислення підприємця та логічні операції над поняттями

Мета роботи – засвоїти основні положення із визначення критичного мислення підприємця та логічні операції над поняттями.

Методичні рекомендації

Критичне мислення – це вагомий чинник існування і формування демократичного суспільства, оскільки в демократичному суспільстві на перше місце виходить здібність та готовність оцінювати ситуацію критично. Оскільки цивілізований спір – природній спосіб відносин двох або більше вільних особистостей щодо питань із сфери перетину їхніх інтересів, остільки критичне мислення виявляється необхідною умовою досягнення успіху у вільному демократичному суспільстві.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

1. Укажіть на приклад, у якому узагальнення поняття зроблено неправильно:

злочин – правопорушення;
староста групи – студент;
літо – пора року;
музичний інструмент – оркестр;
шкільний оркестр – оркестр;
калій – метал.

2. Які з понять не є непорівняними:

право – троянда;
біфштекс – вишневе варення;
брокер – ріелтер;
підприємство – адміністрація підприємства;
право – всесвітнє тяжіння?

3. Серед наступних метафор та образних характеристик предметів (неявних визначень) знайдіть явне визначення:

Леді – це жінка, яка робить чоловіка схожим на джентльмена.

Заробітна платня – мірило пошани, з якою суспільство відноситься до даної професії.

Правознавці – єдина категорія людей, яким незнання законів нічим не загрожує.

Керівництво є здатністю спрямовувати ентузіазм підлеглих на досягнення поставлених цілей.

4. Сукупність відображених у понятті істотних ознак предмета – це:

сутність;

об'єм;

зміст;

обсяг.

5. Певна множина предметів, що мають ознаки, котрі відображаються у змісті – це:

величина;

зміст;

структура;

обсяг.

6. Структура поняття складається із:

змісту та обсягу;

смислу та обсягу;

предметного та смислового значення;

підмета і присудка.

7. До основних логічних форм не належать:

поняття;

судження;

уявлення;

умовиводи.

8. Логічний прийом уявного об'єднання в єдине ціле частин предмета чи його ознак, отриманих у процесі аналізу, має назву:

синтез;
порівняння;
абстрагування;
узагальнення.

9. Під логічною структурою поняття розуміється єдність двох елементів:

форми і змісту;
частки і цілого;
суб'єкта й об'єкта;
обсягу і змісту.

10. Які з понять є перехресними (знаходяться у відношенні перетину):

дерево – рослина
оголошення – афіша;
доцент – професор;
юнак – військовий;
наука – логіка?

11. Укажіть, де поділ поняття зроблено неправильно:

Робота над рефератом може бути виконана сумлінно і несумлінно.

Вироки бувають звинувачувальними, виправдовувальними і несправедливими.

Знання бувають двоякого роду: або ми що-небудь знаємо, або ми знаємо, де знайти відомості про це.

Наші знання є сумою того, чому ми навчилися, і того, що ми забули.

Відносини між людьми бувають доброзичливими і недоброзичливими.

За державним устроєм держави поділяються на унітарні, федеративні і конфедеративні.

12. Які з понять не знаходяться у відношеннях тотожності (рівнозначності):

міфологічний – язичницький;
священний – сакральний;

мусульманство – іслам;
суверенітет – незалежність;
раціональний – ефективний;
емпіричний – чуттєво-досвідний?

13. Не є прикладом логічної операції узагальнення:

каштан – дерево – рослина;
спанієль – мисливський собака;
дерево – ліс;
студент 1 курсу Петренко – студент 1 курсу.

14. Прикладом логічної операції обмеження є:

каштан – дерево – рослина – живий організм – матеріальний об'єкт;
історія стародавнього світу – історія середньовіччя – історія нового часу – сучасна історія;
збірка віршів "Кобзар" – вірш Т. Г. Шевченка;
європеєць – європейський художник – іспанський художник – Ф. Гойя.

15. Укажіть приклад узагальнення поняття:

"Іліада" Гомера – епос – література – мистецтво;
товар – канцелярський товар – олівець;
секунда – хвилина – година – доба;
людина – філософ – філософ античності – Сократ.

16. У якому з прикладів поділ поняття зроблено правильно:

час: секунда, хвилина, година, доба;
релігія: християнство, мусульманство, буддизм, католицизм, православія, протестантизм;
люди: чоловіки, жінки, діти;
питання: риторичні та нериторичні;
світло: сонячне, місячне, штучне, електричне;
науки: математика, фізика, генетика, біологія, геометрія, ботаніка тощо?

17. Укажіть на приклад, у якому обмеження поняття зроблено правильно:

міністерство – міністр освіти;

політична організація суспільства – політична партія механізм – годинник;

водоспад – краплина;

злочин – кримінальний вчинок.

18. Яке з визначень зроблено неправильно чи некоректно з позиції логіки:

Інтелігенція – суспільний шар людей, що володіють спеціальними знаннями в області науки, культури і що професійно займаються складною розумовою працею.

Дежавю – це аберація пам'яті;

Нація – стійка історична спільність людей на основі спільної мови, культури, території тощо;

Містик – людина, що вірить в надприродне, в чудо, в таємничі духовні сили?

19. Які з понять знаходяться у відношенні суперечності:

аморфний – безформний;

фашизм – неофашизм;

хаос – безладдя;

моральний – аморальний;

емпіричний – чуттєво-досвідний?

20. Які з понять знаходяться у відношенні протилежності:

шоколад – мармелад;

промисловий комплекс України – економічна сфера;

раціональне – нераціональне;

зелений – синій;

хвороба – здоров'я?

Самостійна робота за темою 5. Критичне мислення підприємця і логічні характеристики судження

Мета роботи – розкриття теми аргументації та гіпотези осмислення їх значення у пізнавальній діяльності. Основна увага приділяється формуванню навичок побудови доведень і спростувань.

Методичні рекомендації

Під аргументацією розуміють наведення доказів на підтвердження істинності / хибності деякого положення. Центральне місце в аргументації займають аргументи – це положення, справедливості яких не піддається сумніву. Основними видами аргументів є: факти, закони, аксіоми, визначення, підтверджені дані тощо. Метою аргументації є формування переконання щодо істинності того чи іншого твердження. Значну роль в аргументації відіграє риторика – мистецтво красномовства, яке містить прийоми і методи впливу на аудиторію та опонентів.

Логічно досконалою формою аргументації є процедура доведення. Доведення відрізняється від умовиводів спрямованістю: якщо в умовиводі думка рухається від відомих засновків до нового висновку, то в доведенні висновок уже відомий. У ході доведення не просто встановлюється істинність положення; ми маємо примусити опонентів визнати це як факт. Реалізувати таке завдання дає змогу демонстрація, яка є способом зв'язку тези та аргументів. Теза та аргумент власне не перебувають у логічному взаємозв'язку. Аргументи лише тоді набувають значення для тези, коли з них вона виводиться. Процес виведення тези з аргументів і є демонстрацією. Залежно від демонстрації, розрізняють дедуктивні, індуктивні й традуктивні доведення. За напрямком руху думки доведення бувають прямими й опосередкованими.

Особливою формою доведення є спростування, коли вихідна теза потребує не підтвердження, а заперечення як істинної.

У процесі вивчення теми зверніть також увагу на помилки, яких припускаються в доведеннях і спростуваннях. Правильно побудована аргументація є ілюстрацією вашої впевненості та компетентності.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Завдання 1. Підберіть пряме і непряме обґрунтування тез:

- а) підсудний вчинив злочин випадково;
- б) сьогодні не вихідний день;
- в) кількість риби в Дніпрі зменшується.

Завдання 2. Наведіть приклад тези та здійсніть:

- а) дедуктивне доведення;
- б) індуктивне доведення;
- в) апагогічне доведення.

Завдання 3. Які види доведень розглядає Арістотель? Укажіть сферу їх використання: "Існує чотири види доводів – повчальні, діалектичні, допитливі й евристичні. Повчальні ґрунтуються на власних началах відповідної науки, а не зі здогадок опонента (адже той, хто навчається, має довіряти). Діалектичні – ті, котрі рухаються від правдоподібного до одного з членів протиріччя. Допитливі – ті, що будуються від положень, які опонент вважає правильними. Евристичні – ті, що походять від здогадок, які лише здаються правдоподібними, але насправді такими не є".

Завдання 4. Чи обґрунтована думка в анекдотах?

- 1) Найкращий спосіб позбутися зайвих кілограмів – залишити їх на тарілці!
- 2) Лінь у молодості – це здоров'я в старості.
- 3) Будь ввічливий з кожним. Ніколи невідомо, хто потрапить на лаву присяжних.

Завдання 5. Розв'яжіть задачу. На острові живуть два племені: правдолюбів та брехунів. Правдолюбів завжди говорять правду, брехунів – завжди неправду. Турист підійшов до роздоріжжя, намагаючись вибрати ту дорогу, яка веде до населеного пункту. Назустріч йому йшов туземець, але було невідомо, з якого він племені. Тоді турист запитав чоловіка: "Чи рівносильні одночасно твердження: "Ви з племені правдолюбів" і "Права дорога веде в населений пункт"? Покажіть, як із відповіді туземця, турист визначив правильний шлях.

Самостійна робота за темою 6. Критичне мислення підприємця та теорія умовиводу

Мета – вивчення умовиводу як форми абстрактного мислення. Розглядаються типи умовиводів, їх структура, особливості та пізнавальний потенціал. Аналізуються види причинно-наслідкових зв'язків та схеми побудови правильних міркувань.

Методичні рекомендації

Умовивід – найважливіша в практичному значенні форма мислення. Завдяки їй ми формулюємо нові положення, твердження, висновки. Під час підготовки до лекційних занять законспекуйте кілька прикладів сформульованих вами висновків та поміркуйте над тим, яким способом ви їх отримали, чи є ці результати доказовими.

Умовивід складається із засновків, висновку та форми їх зв'язку. Залежно від останньої, умовиводи поділяються на дедуктивні (думка рухається від загального до часткового), індуктивні (думка рухається від часткового до загального) та традуктивні (аналогія).

За кількістю засновків дедуктивні умовиводи поділяються на безпосередні (одна посилка) й опосередковані (кілька посилок). Безпосередні умовиводи – це перебудова суджень. До них належить:

трансформація простих суджень (перетворення, обернення, протиставлення);

умовиводи за "логічним квадратом" (протилежне, підпорядковане, суперечне).

Складнішою формою дедукції є опосередкований умовивід. Він складається з декількох засновків, з яких, через логічну необхідність, випливає висновок. Ці умовиводи поділяються на:

- 1) суто умовні;
- 2) розділово-категоричні,
- 3) умовно-категоричні;
- 4) умовно-розділові;
- 5) простий категоричний силізм.

Застосування кожного з названих умовиводів передбачає дотримання чітких правил, що забезпечує істинність кінцевого висновку.

На відміну від дедукції, індуктивні умовиводи не передбачають існування логічної необхідності між засновком і висновком; вони спираються на причинно-наслідкову залежність між ними. Виокремлюють два основних види індукції: повну і неповну. Повна індукція – це індуктивний умовивід, в якому на підставі знання про ознаку, що притаманна всім окремим елементам, робиться висновок про наявність цієї ознаки у всієї множини. Неповна індукція – це умовивід, у якому висновок робиться на підставі знання про деякі предмети класу. На відміну від повної індукції, неповна не гарантує отримання істинного висновку за умови істинних посилок. Висновок неповної індукції імовірнісний, хоча й існують методи підвищення його достовірності.

Використовуючи індукцію, остерігайтеся таких типових помилок: а) поспішне узагальнення – у посилках не враховані всі обставини, які є причиною досліджуваного явища або використано нерепрезентативну добірку; б) узагальнення без достатньої підстави – узагальнюють за випадковими, нетиповими ознаками; в) "після цього, тому через це" (*post hoc ergo propter hoc*) – заміна причинного зв'язку послідовністю в часі. Іноді здається, що якщо одне явище передує іншому, то воно і є причиною. Насправді це не завжди так.

Важливим компонентом індуктивного висновку є коректне визначення причинно-наслідкових зв'язків. Для цього користуються методами: 1) єдиної схожості; 2) єдиної відмінності; 3) поєднаним методом схожості і відмінності; 4) супутніх змін; 5) залишків.

Індукція і дедукція мають велике значення в процесі наукового пізнання та суспільно-практичній діяльності. Вони нерозривно зв'язані, тому процес мислення завжди індуктивно-дедуктивний.

Третім видом умовиводу є аналогія, яка спирається на схожість предметів і явищ за деякими ознаками. Висновок за аналогією має імовірнісний характер. Традиційно виокремлюють два види аналогій: аналогію властивостей і аналогію відношень. Аналогією властивостей є такий умовивід, в якому на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками. Аналогія відношень має місце тоді, коли порівнюють не властивості, а відношення між предметами. За принципом модальності аналогію поділяють також на строгу і нестрогу. Більшу доказову силу має строга аналогія, яка спирається на знання про зв'язок спільних ознак з тими, які переносяться у вигляді висновку.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Завдання 1. Назвіть елементи логічної структури умовиводу і встановіть його вид: "На померлому не виявилось ран, але по жаху, що застиг на його обличчі, я переконався, що він передбачав свою долю. У людей, що раптово померли від розриву серця або від інших хвороб, не буває жаху на обличчі".

Завдання 2. Яким умовиводом можна дійти таких висновків:

- а) ніхто не склав залік;
- б) усі міжнародні угоди ратифіковані;
- в) восени в парках міста збиратимуть опале листя;
- г) імовірно цей законопроект буде ветований Президентом, оскільки подібні законопроекти ще не знаходили підтримки керівника держави.

Завдання 3. Виконайте всі види безпосередніх дедуктивних умовиводів над судженнями:

- а) жоден імператор не бажав ділитися владою;
- б) деякі геніальні музиканти не ходили до школи;
- в) деякі автомобілі експлуатують 50 років;
- г) кожен президентський автомобіль броньований.

Завдання 4. Побудуйте "логічний квадрат" і сформулюйте протилежне, суперечне і підпорядковане судження до таких:

- а) велике дерево поволі росте;
- б) деякі міжнародні угоди не ратифіковані Україною.

Завдання 5. Відновіть елементи до повних категоричних силогізмів та перевірте їх правильність:

- а) це судження не загальне, тому воно часткове;
- б) альбом став платиновим тому, що його продаж у США перевищив один мільйон копій;
- в) оскільки дипломна робота успішно захищена, то її автор отримав нові наукові результати.

Завдання 6. Установіть метод індукції, який застосовано під час формулювання висновків. Відповідь поясніть:

- 1) літо було прохолодним;
- 2) змії – отруйні;

- 3) усі твори О. Гончара дуже цікаві;
- 4) кожна людина хоче бути щасливою.

Завдання 7. Який метод встановлення причинно-наслідкових зв'язків використано у наведених міркуваннях?

1) Щоразу, коли ми намагалися закип'ятити воду в горах, вона кипіла за температури, меншої за 100 °С. Очевидно, висота над рівнем моря визначається температурою кипіння.

2) Більше аварій сталося, коли світлофор не працював. Мабуть, робота світлофора впливає на рух транспорту.

3) Усі, хто не виконав теоретичне завдання, а лише відповів на тестові запитання, отримав не більше, ніж "добре". Імовірно, виконання теоретичного завдання було умовою отримання "відмінно".

Завдання 8. Чи містять наведені висловлювання аналогії? Якщо так, укажіть вид та структурні елементи:

- а) сюжетні лінії творів класичної літератури схожі;
- б) комп'ютерний вірус за способами поширення схожий із природними вірусами.

Завдання 9. Назвіть зразок, суб'єкт і переносну ознаку аналогії: будова комп'ютерів подібна, що дає змогу майстрам з упевненістю брати в ремонт будь-яку модель.

Самостійна робота за темою 7. Аргументація

Мета – логічних основ теорії аргументації, вивчення видів суперечок, опанування психологічних, риторичних та логічних прийомів і методів ведення спору.

Методичні рекомендації

Суперечка – це словесне змагання, під час якого кожна зі сторін захищає власну правоту на основі аргументів. Враховуйте, що суперечка завжди породжує протиріччя сторін, яке може набути форми конфронтації, лайки, бійки чи інших неприпустимих форм.

Розрізняють такі види суперечок: а) диспут – публічне усне обговорення спірної проблеми із залученням фахівців і зацікавлених осіб; б) дискусія – публічне обговорення проблем з метою встановлення істини; в) полеміка – це суперечка, для якої характерне протистояння сторін, ідей, поглядів, принципів (тут метою є перемога будь-якою ціною); г) дискурс – сукупність принципів, відповідно до яких класифікується і репрезентується соціальна реальність (дискурс організують для обговорення суспільно важливих проблем).

Названі види суперечок вказують на їх різну спрямованість і методику організації. Основні підходи до ведення суперечки такі:

евристичний – це коли одна зі сторін, апелюючи до "здорового глузду", схиляє інших учасників суперечки до своєї точки зору;

софістичний – орієнтує на перемогу однієї зі сторін будь-яким шляхом; 3) авторитарний – ґрунтується на тому, що одна зі сторін нав'язує свою точку зору іншим; 4) критичний – це коли одна зі сторін акцентує увагу лише на недоліках опонента, не помічаючи позитивних елементів;

демагогічний – полягає в тому, що одна зі сторін веде суперечку не заради істини, а заради прихованих особистих мотивів.

Порядок виконання завдань до самостійної роботи

Відповісти на питання:

1. Як ви розумієте поняття "аргументація"?
2. Чи завжди аргументація може бути тільки логічною?
3. Чому поняття "аргументація" і "доведення" не є тотожними?
4. Чим відрізняються доведення в логіці і доведення чогось у безпосередньому житті людини?
5. Яка структура логічного доведення?
6. Що може бути аргументами в доведенні?
7. Які аргументи, на вашу думку, є найбільш вагомими в тому чи іншому виді доведення?
8. Наведіть приклад "доведення від супротивного".
9. Які твердження, на вашу думку, не підкоряються логічному доведенню? Чи можуть вони бути доведені іншим, нелогічним шляхом?
10. Які правила коректної суперечки ви би визначили як основні?
11. Які прийоми суперечки є, на вашу думку, абсолютно неприйнятними?

12. Чи варто в процесі суперечки удаватися до логічних і психологічних хитрощів? Якщо так, то в якій ситуації?

13. Назвіть основні деонтичні модальності.

Підготувати реферат або повідомлення з теми:

1. Логіка і мистецтво полеміки.
2. Логіка та елементи риторики в усному діловому спілкуванні.
3. Логічна культура ведення дискусії в практичній діяльності економіста.
4. Види публічних виступів та поради промовцям.
5. Поняття про критику. Спростування як окремий вид критики.

Рекомендована література

Основна

1. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія : підручник / Л. Й. Гуменюк. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 563 с.

2. Евдокимов В. И. Практикум по развитию критического мышления / В. И. Евдокимов, Т. А. Олейник, С. А. Горькова. – Харьков : Торнадо, 2002. – 144 с.

3. Конверський А. Є. Критичне мислення : підручник для студентів навчальних закладів вищої освіти усіх спеціальностей / А. Є. Конверський. – Київ : Центр учбової літ-ри, 2020. – 344 с.

4. Лоуэн А. Психология тела: биоэнергетический анализ тела / А. Лоуэн ; пер. с англ. – Москва : Прогресс, 2012. – 256 с.

5. Пезешкиан Н. П. Психосоматика и позитивная психотерапия / Н. П. Пезешкиан ; пер. с нем. – Москва : Медицина, 1996. – 464 с.

6. Пометун Е. Критическое мышление для всех : самоучитель / Е. Пометун. – Киев : "Освіта", 2012. – 184 с.

7. Рок Д. Мозг. Как использовать свои возможности по максимуму и без перегрузок / Д. Рок ; пер. с англ. – Москва : Альпина Паблшер, 2017. – 374 с.

8. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. / О. В. Тягло. – Харків : Основа, 2008. – 189 с.

9. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 512 с.

10. Ходос Е. А. Критическое мышление: метод, теория, практика : учебн.-метод. пособ. / Е. А. Ходос, А. В. Бутенко. – Красноярск, 2002. – 139 с.

11. Paul R. Critical thinking Handbook. How to Prepare Students for a Rapidly Changing World / R. Paul, A. J. Binker. – Tomales : Foundation for Critical thinking, 1995. – 572 p.

Додаткова

12. Канеман Д. Думай медленно, решай быстро / Д. Канеман. – Москва : АСТ, 2014. – 653 с.

13. Сазерленд Д. Scrum: Революционный метод управления проектами / Д. Сазерленд ; пер. с англ. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 272 с.

14. Turner J. H. The Sociology of Emotions / J. H. Turner, J. E. Stets. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 351 p.

15. Yalom I. Becoming Myself / I. Yalom. – New York : Basic books, 2017. – 352 p.

Інформаційні ресурси

16. Лабораторія психодіагностики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psydilab.univer.kharkov.ua/index.php/ru/literatura-potematike-laboratorii/15-etichnij-kodeks-psikhologa>.

17. Проект "Развитие критического мышления через чтение и письмо" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mozliceum.na.by/mr_proekt_critic.php.

18. Сайт ПНС ХНЕУ ім. С. Кузнеця. – Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=7181>.

19. Український психоаналітичний союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://upu.com.ua/ru>.

20. Чаплак Я. В. Роль критичного мислення у творчих пошуках "внутрішнього камертону душі" особистості / Я. Чаплак, М. Марчук // Современные научные исследования и инновации. – 2011. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <https://web.snauka.ru/issues/2011/08/1516>.

Зміст

Вступ.....	3
Змістовий модуль 1. Предметна сфера розвитку критичного мислення підприємця	7
Самостійна робота за темою 1. Предмет логіки.....	7
Самостійна робота за темою 2. Формалізація як метод логіки. За темою 3. Історичний характер логіки як науки.....	14
Змістовий модуль 2. Критичне мислення підприємця	17
Самостійна робота за темою 4. Критичне мислення підприємця та логічні операції над поняттями	17
Самостійна робота за темою 5. Критичне мислення підприємця і логічні характеристики судження	22
Самостійна робота за темою 6. Критичне мислення підприємця та теорія умовиводу.....	24
Самостійна робота за темою 7. Аргументація.....	27
Рекомендована література.....	29
Основна	29
Додаткова	30
Інформаційні ресурси	30

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи
для студентів спеціальності
076 "Підприємництво, торгівля
та біржова діяльність";
освітня програма "Підприємництво, торгівля
та біржова діяльність"
другого (магістерського) рівня**

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Укладач **Литвиненко** Аліна Олександрівна

Відповідальний за видання *А. С. Панчук*

Редактор *В. О. Дмитрієва*

Коректор *В. Ю. Труш*

План 2021 р. Поз. № 221 ЕВ. Обсяг 32 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*